

Кисельов Ю.О., Сонько С.П. Ландшафтно-етнічна взаємодія як методологічна проблема екології. Стаття. Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства. Збірник тез IV Міжвузівської науково-практичної конференції 16 - 17 жовтня 2014 року. Ред.Непочатенко О.О. Ред-вид.центр УНУС.-Умань,2014.- 90 с.- С.9-13.

УДК 631.95:502

## ЛАНДШАФТНО-ЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЇ

*Кисельов Ю.О.\* , Сонько С.П.\*\**

Ідея зв'язку етносу з ландшафтом, що його вміщує, вже достатньо й різнобічно висвітлена в літературі [1; 2; 4; 5]. З ландшафтом як природно-географічним феноменом тісно пов'язані процеси етногенезу, а зі сполученням ландшафтів, що утворюють «місцезовиток» [6], – ті особливості цих процесів, наслідком впливу яких є формування певних ментально-поведінкових рис етносу. Саме ландшафт виступає середовищем мешкання людини; отже, проблема взаємовідносин людини та ландшафту й, зокрема, ландшафту й етносу є, за своєю суттю, екологічною.

Одним з відносно нових напрямків екологічного знання є екологія людини, як біологічного виду, яка розглядає різні аспекти взаємин людини як біосоціальної істоти з довкіллям, що її оточує. На нашу думку, виразною особливістю цих взаємин – на протязі стосунків у «неолюдній» природі – є значне поширення порушень природного стану речей, які викликані свідомими діями пасіонарних індивідів і спільнот. Крім загальновідомого явища докорінного антропогенного перетворення ландшафтів, ідеться також про невласливі тваринному світові й, навпаки, притаманні антропосфері численні випадки зайняття певною спільнотою чужих для неї ландшафтів (свого роду екологічних ніш). Ми це пояснюємо, з одного боку, наявними в людини штучними засобами адаптації до нових природних умов (виготовлення одягу, оволодіння вогнем, паливними ресурсами тощо) та, з іншого боку, можливостями малочисельної пасіонарної спільноти утверджувати своє панування в середовищі значно чисельнішого, але менш пасіонарного етносу. З останнім чинником пов'язані підкорення одних країн і народів іншими.

У результаті завоювань виникають дисгармонійні стосунки етносу з ландшафтом. Історія знає чимало прикладів хижацького ставлення завойовників до природних багатств окупованих ними територій (зокрема, освоєння ангlosаксами прерій Північної Америки, колонізаторами португальського походження – сільви Амазонії, росіянами – України, Центральної Азії тощо). У кожному разі ми маємо справу з потраплянням етносу-агресора в невласливий йому ландшафт, яким він не дорожив і який не зберігав, пристосовуючи його до власних потреб. Корінні ж етноси на колонізованих територіях занепадали не в останню чергу через докорінні зміни ландшафтів, у які вони були вміщені та які їх годували й правили їм за батьківщину [1].

Дисгармонійні взаємини етносу з ландшафтом можуть виникати і внаслідок міграцій, не пов'язаних із будь-якими насильницькими діями переселенських спільнот щодо корінних етносів. Такі переселення зумовлюють втрату наступними поколіннями чужого щодо даного ландшафту етносу своєї ідентичності. Свідченням тому є доля переселенців із Європи (в тому числі українців) у мегаполісах Америки, особливо США, де вони змішалися з вихідцями з інших етнічних середовищ, або мешканців територій піонерного освоєння (наприклад, українців на півночі Сибіру). Втрата етнічної ідентичності є закономірною й для нащадків завойовників – маємо на увазі явище креольства, поширене не лише в регіоні його виникнення – Латинській Америці (де потомки іспанців самі вже є не іспанцями, а мексиканцями, аргентинцями тощо), а й у Сибіру (російськомовне населення якого насправді не росіяни, а сибіряки, про що зазначав іще Ю. Липа [3]), Південно-Африканській Республіці (де голландськомовні громадяни вже давно не голландці, а африканери-бури) та інших регіонах.

Зовсім інший характер ландшафтно-етнічна взаємодія має за умови довготривалого проживання етносу на своїй споконвічній території або його часткового переселення до регіонів із аналогічними ландшафтами. Яскравим прикладом є перебування українців, починаючи від їхніх далеких непрямих предків – трипільців, на Середній Наддніпрянщині впродовж останніх восьми тисяч років. Варта уваги також досить масова міграція українців до внутрішніх територій Північної Америки наприкінці XIX – на початку XX ст. (перша хвиля заробітчанської еміграції). Саме вони, на відміну від пізніших емігрантів, що оселялися переважно у великих містах, найбільшою мірою зберегли самоідентифікацію, живучи в характерному для їхніх предків лісостеповому та степовому ландшафті й переважно ведучи звичний хліборобський спосіб життя. Дотримуючись свого «місцезовитку», українці, впродовж тисячоліть зазнаючи спроб різних загарбників знищити їх як етнос, щоразу відроджувалися й відновлювали власну ідентичність на кожному етапі етногенезу (сколоти, анти, руси, козаки).

Ми вважаємо, що гармонізація стосунків етносів із ландшафтами, яку можливо досягти, зокрема, через припинення завойовницьких воєн і анексії територій національних держав, а в подальшому – завдяки розпаду макрорегіональних імперій, є важливим чинником ноосферного поступу людства. Визнаючи ноосферу як «сферу розуму», тобто такий стан біосфери, в якому провідна роль у ній належатиме наділеній інтелектом і мораллю людині, зазначимо, що іншою передумовою її досягнення є підтримуваний (екоєволюційний /за В. Пашенком [4]/) розвиток геосередовища. Винятково важлива роль у процесі ноосферогенезу і досягненні

<sup>1</sup> \*Кисельов Юрій Олександрович – доктор географічних наук, професор кафедри екології та безпеки життєдіяльності УНУС.

\*\* Сонько Сергій Петрович – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності УНУС.

суспільством ноосферного стану належить агросфері, на теренах якої формується екосистема людини – агроекосистема. Саме вона разом з іншими ноосферними екосистемами (урбоекосистемами та інфраекосистемами) формує модифіковану екологічну нішу людини [7; 8; 9].

Відсутність сьогодні парадигми соціо-природного розвитку ноосферного рівня підтверджується майже повним фіаско концепції сталого розвитку (особливо, після «Ріо+20»). Головна причина цього – невірне позиціонування виду «*Ното*» у біосфері планети. Насправді «екотоп» *Homo Sapiens*, як виду найбільш експансивного і войовничого, виходить далеко поза межі організаційного рівня і охоплює екосистемний рівень, формуючи *агроекосистему*, як екологічну нішу з рухомими просторовими межами.

На всіх етапах формування модифікованої екосистеми Людини (*агроекосистеми*)

найбільша увага відводилась власне «добуванню їжі» – заняттю, найбільш притаманному саме українцям – нації, яка ще з часів Трипільської культури відзначалася працьовитістю та найбільш вираженою гармонією з природою. Відомо також, що землероби завжди вели оборонні військові змагання, на відміну від номадів – войовничих кочових племен, понадтрихсотрічне панування яких на території Росії відповідним чином спотворило генотип російського народу. Напевне, сьогодні Дугіни, Жириновські, Затуліни, «смикаючи» за відповідні ланки ДНК цього генотипу, «нагадують» своєму народові про його дикунське середньовічне минуле, називаючи його «Русским миром». Проте, наявність саме таких духовних лідерів нації – це, найскоріше, не вина цього великого народу, а його біда, хвороба. А, як відомо, більшість хвороб виліковні, має лише пройти час. Куди ж тоді прагнуть російськомовні українці Донбасу – у середньовіччя?

На наш погляд, справді гармонійних взаємин людини з ландшафтом можна досягти лише за умови високої духовності всіх народів світу, базованої на вірі у Вищі Сили. Вивчення духовних аспектів ландшафтно-етнічної взаємодії лежить у сфері інтересів геософії (теорії людського простору) – межової наукової дисципліни, що виникла близько ста років тому на пограниччі географії та філософії.

**Використані джерела:** 1.Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилёв. – М. : Айрис-пресс, 2006. – 558 с.; 2.Кисельов Ю.О. Основи геософії: проблеми теорії та методології / Ю.О. Кисельов. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.; 3.Липа Ю.І. Розподіл Росії / Юрій Липа. – Краків, 1941. – 102 с.; 4.Пашенко В.М. Методологія постнекласичного ландшафтознавства : монографія. / В.М. Пашенко. – К. : [б. в.], 1999. – 284 с.; 5.Пашенко В.М. Землезнання: Кн. 1. Методологія природничо-географічних наук / В.М. Пашенко. – К. : [б. в.], 2000. – 320 с. 6.Савицкий П.Н. Географический обзор России-Евразии / П.Н. Савицкий // Россия: Особый географический мир. – Прага : Евразийское книгоиздательство, 1927. – 75 с.; 7.Сонько С.П. Концепція ноосферних екосистем як продовження ідей В.І.Вернадського. Ноосфера і цивілізація. / Всеукраїнський філософський журнал. Вип. 8–9(11). – Донецьк: ДонНТУ, 2010. – С.230–241.; 8.Сонько С.П. Просторова структура ноосфери – сучасні реалії і парадокси. / Матеріали Шостих Всеукраїнських наукових Таліївських читань. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – С. 5–18.; 9.Сонько С.П. Современный ноосферогенез и его реализация в концепции ноосферных экосистем. / «В.И.Вернадский и глобальные проблемы современной цивилизации». Тезисы международной конференции.– Симферополь, 23–25 апреля 2013 г. – ИТ «АРИАЛ», 2013. – 256 с. – С. 65.